

1. Drept privat

MOARTEA ÎN DREPTUL CIVIL (I)

Prof. univ. dr. Ovidiu UNGUREANU

La mort en droit civil (I)

Résumé

Pour beaucoup de gens, la mort est l'horreur absolue ; elle met fin à la vie et fait du corps humain une chose. Pour ceux qui croient en la Résurrection, elle est une vie nouvelle. Notre société essaye de la faire disparaître du paysage familial et quotidien.

Après la mort, la personnalité juridique disparaît, et l'individu cesse d'être sujet de droit. Or le Code civil ne donne aucune définition à la mort ; il serait, en effet, périlleux d'imposer une définition légale rigide sur une question qui ne peut être résolue que par un diagnostic individuel. Ainsi, deux questions se posent au juriste: comment prouver la mort et comment la définir?

Cet étude cherche de répondre à ces questions à travers l'histoire et le présent.

Pour acquérir un droit d'un mort, il ne suffit pas que cette personne soit morte, il faut le prouver. La preuve de la mort se résout faisant appel à la médecine; elle pose des problèmes moraux, notamment en ce qui concerne l'acharnement thérapeutique et l'euthanasie.

La question de la définition est infiniment plus délicate, pour la raison principale que les progrès de la médecine ont considérablement modifié notre perception de la mort.

1. Preliminarii

Sfârșitul capacității de folosință este fixat în momentul morții care – după cum spunea Malraux – „schimbă poate viața în destin” dar face din corpul uman un lucru. Moartea este – ca fenomen individual – răul absolut, poate nu atât pentru mort cât pentru rudele sale și pentru cei care l-au iubit. Moartea înseamnă a nu mai fi. Ea ne duce în neființă și ne apropie de toate lucrurile care au încetat a mai fi. Vom afla astfel că întreaga viață este un zbor intens spre neființă, un moment de lumină înainte de moartea ce ne va apropia de adevăratul înțeles al lucrurilor și a valorii lor¹.

¹ L. Cocora, B. Ioan, V. Astărăstoae, *Bioetica stărilor terminale*, Editura Universității “Lucian Blaga”, Sibiu, 2004, p.3.

Moartea este un fapt material care în general se recunoaște ușor (oprirea respirației și a circulației). Acest fapt material este un fapt juridic care marchează încetarea calității de subiect de drept, dispariția personalității juridice. Într-o definiție (mult prea rece) moartea este un eveniment cert cu dată incertă². Kafka, în definiția sa a atins culmea profunzimii: „un sfârșit aparent care ne provoacă o durere adevărată”.

Acest „accident” foarte vechi și pe care-l credem că se întâmplă numai altora a incitat nu numai mințile filozofilor și teologilor dar și ale juriștilor.

Codul civil sau alte legi nu dau o definiție juridică a morții. Ar fi, desigur, riscant să se impună o definiție legală rigidă asupra unei probleme care nu poate fi rezolvată decât printr-un diagnostic individual și pentru care ezitățile sunt repuse în discuție datorită progreselor științei. De aceea astăzi moartea nu mai este trecerea brutală de la o stare la alta. Ea rezultă adesea dintr-un proces mai mult sau mai puțin lent, așa cum vom vedea în continuare.

Există dreptul de a nu muri? Desigur, nu! Pentru că ar fi o absurditate³. Dar poate să existe dreptul de a nu muri imediat sau, cum se spune, înainte de vreme; vreme fixată de destin? Dar moartea nu poate fi împiedicată la infinit în opera sa de întinerire a corpului social⁴. De aceea legiuitorul a răspuns printr-o formulă pozitivă: există *dreptul la viață*.

2. Statutul morții

Efectele juridice ale trecerii omului în neființă sunt multiple. În acest moment se deschide succesiunea, iar dacă sunt mai multe persoane chemate la succesiunea celeilalte care a pierit în același eveniment fără a putea stabili care a decedat prima, se creează situația *comorienților* (care va fi tratată separat); validarea și executarea testamentului. Apoi, pe plan juridic momentul morții face să apară un drept de concesiune asupra locului de veci având ca titular nu persoana, ci familia; apoi se

² Este perfect licit ca un contract să conțină un termen incert (data morții). Numai că atunci când decurge un avantaj din împlinirea acestui termen, poate să existe tentația ucigașă de a avansa scadența; este cazul asigurării pe viață și probabil succesiunea *ab intestat* (J. Carbonnier, *Droit civil. Les personnes*, Presses Universitaires de France, Paris, 1999, p.37).

Maupassant denunța caracterul imoral al vânzării prin intermediul rentei viagere, deoarece ea incită debientierul-cumpărător să ucidă credentierul-vânzător pentru a-și reduce datoria. Despre testament spunea că el este revanșa oprimatului, iar succesiunea este ocazia cupidității (Ph. Malaurie, *Droit & Litterature. Antologie*, Cujas, Paris, 1997, p.290).

³ De fapt, în antichitate filozofii erau de părere că a lungi viața oamenilor înseamnă a lungi agonia și, deci, a înmulți numărul morților. J.L. Borges spunea: „A fi nemuritor e un lucru zadarnic; în afara omului toate animalele sunt nemuritoare pentru că ignoră moartea; un lucru de neînțeles, divin și îngrozitor, e să te știi nemuritor” (*idem*, „*Nemuritorul*”, în *Opere 2*, Editura Univers, București, 1999, p.22); „Grecii știau că nu suntem decât umbra unui vis” și „verbele a trăi și a visa sînt perfect sinonime” (*ibidem*).

⁴ Schopenhauer spunea: „Moartea este marele rezervor al vieții”. În ce privește legătura morții cu timpul sunt cunoscute unele adagii: *Mors certa, hora incerta* (Moartea-i certă, ora-i incertă); *Una horum ultima* (Una dintre ultimele ore) sau „Orice oră doare, ultima ucide”.

repune în discuție dreptul personalității ca protecție postumă (dreptul la imagine); în același timp, apar drepturi asupra corpului neînsuflețit în legătură cu prelevarea și transplantul de țesuturi și organe etc. Dar consecințele morții sunt numeroase în toate ramurile dreptului (de pildă, în planul dreptului penal nu există omucidere dacă persoana era deja moartă; autopsia presupune întotdeauna un cadavru)⁵.

Cert este că există în fiecare ființă umană o teamă mistică față de moarte și o dorință de a nu muri în întregime; este o dorință de imortalitate. Este adevărat că dreptul are unele mijloace (modeste, desigur) pentru a risipi măcar în parte unele angoase. Astfel, o maximă a dreptului succesoral spune că moștenitorii continuă persoana defunctului; există în aceasta o supraviețuire a personalității celui care a fost. De asemenea, instituția testamentului, care la Roma avea o importanță și mai mare, fiind perceput ca o imortalizare accesibilă. Prin executarea sa „voința încă caldă” a testatorului se impune celor în viață cu privire la bunurile sale pentru timpul când nu va mai fi; este și aceasta o prelungire a personalității după moarte. În sfârșit, dreptul mai oferă o prelungire a personalității în cazul fundațiilor prin care o persoană imprimă perpetuitate destinației bunurilor sale. Este cunoscut apoi că o operă de referință (istorică, artistică, juridică etc.) poate asigura „perpetuitatea” individului.

Post mortem pot să apară conflicte între voința celui care a fost și voințele celor în viață. În favoarea cui se va decide? Într-o părere s-a răspuns că „dreptul, care este dreptul celor în viață, nu numai al morților, este obligat să hotărască în favoarea vieții; el va sfârși prin a lipsi de efecte voința care de mult timp nu mai este încarnată”⁶ (o zicală grosieră spune: morții cu morții, viii cu viii!).

3. Scurt istoric

Religia morților a fost, se pare, cea mai veche pe care a avut-o vreodată rasa omenească. Înainte de a adora pe Indra sau Zeus, omul i-a adorat pe morți; omului îi era frică de ei și le adresa rugăciuni. Se pare că sentimentul religios așa a început. Poate că vederea morții i-a sugerat omului pentru prima dată ideea de supranatural și dorința de a spera dincolo de ceea ce vedea⁷.

În Grecia homerică morții nu pier ci trăiesc mai departe în societatea din care făceau parte. Sufletul (*psyche*) este specific omului; animalele au numai *thymos*. Nici zeii nu au *psyche*; oamenii sunt muritori, iar zeii nemuritori. La moarte *psyche*

⁵ A se vedea, O. Ungureanu, C. Jugastru, *Drept civil. Persoanele*, Editura Rosetti, București, 2003, p.66-70.

⁶ J. Carbonnier, *op. cit.*, p.35.

⁷ „Moartea a fost primul mister; ea l-a îndreptat pe om pe făgașul altor mistere. Ea i-a înălțat gândirea de la vizibil la invizibil, de la trecător la etern, de la omenesc la divin” (F. de Coulange, *Cetatea antică. Studiu asupra cultului dreptului și instituțiilor Greciei și Romei*, Editura Meridiane, București, 1984, p.39). Totuși, primele civilizații nu percepeau moartea în chip veritabil; ele o percepeau ca pe un somn prelungit. De aceea, defunctul era așezat în poziție de somn și aproape de el erau puse mâncare și băutură pentru a-i asigura supraviețuirea în momentul trezirii lui (Th. Garé, *Le droit des personnes*, Connaissance du droit, Dalloz, Paris, 2003, p. 26).

părăsea corpul omului. Somnul era considerat asemănător morții. Zeii morții și ai somnului (Thanatos și Morfeu) erau frați gemeni în mitologia greacă. La moarte *psyche* ieșea din corp și se instala în *Hades* de unde nu se înapoia niciodată. Există și un paradis în care mergeau cei drepecți; paradisul era un loc al fericirii după moarte, numit *Câmpiile Elizee*.

La romani, după moarte „cei buni” (*manes*) continuă să existe sub forma unor umbre, fiind legate de locul unde se odihnea trupul și primind mâncare și băutură de la cei în viață⁸. Ei existau în spațiile abisului și nici o punte nu conducea din lumea inferioară spre oamenii de pe pământ sau spre zeii din înălțimi. În locul acestei „lumi pașnice” religia etruscă înfățișează un veritabil infern în care bietele suflete sunt condamnate la tortură prin bățai și șerpi, fiind înhățate de căpetenia morților, o făptură sălbatică, pe jumătate animal cu aripi, purtând un ciocan mare⁹.

Regula romană care admitea supraviețuirea fictivă a unui defunct atâta timp cât succesiunea sa era vacantă (adică atâta timp cât ea nu era acceptată) a fost demult abandonată.

Geto-dacii credeau în nemurire; ei se credeau nemuritori atât în spirit cât și în trup¹⁰. Morții mergeau la Zamolxis unde viețuiau veșnic bucurându-se de întreaga fericire; așa pare a se explica vitejia soldaților geto-daci și disprețul lor față de moarte. Legat de ritualul funerar, dacii practicau în special *incinerarea*, înhumarea fiind rară. Incinerarea avea loc în două moduri: fie pe loc prin introducerea defunctului într-un cuptor, fie în altă parte, pe ruguri special amenajate¹¹.

De asemenea, la mijlocul sec. al XIX-lea *moartea civilă* a fost desființată; ea făcea ca o categorie de persoane (la Roma sclavul, exilatul și străinul, apoi condamnații la moarte sau la închisoare pe viață, monahii) deși în viață, să fie lipsită de capacitate juridică.

Toate sistemele filozofice și religioase au încercat să răspundă la întrebarea: ce este după moarte?

Societățile primitive au despre moarte un sentiment șovăielnic: morții există într-un univers invizibil dar care se amestecă cu lumea celor în viață, ba chiar îi vizitează și pot să se reîncarneze (fantomile care bântuiau castelele medievale).

⁸ Dacă cei vii încetau să le ofere morților masa funerară, morții ieșeau pe dată din mormintele lor; umbre rătăcitoare, îi auzeai gemând în tăcerea nopții. Le reproșau celor vii neglijența lor; încercau să-i pedepsească, le trimiteau boli sau făceau ca pământul să nu rodească (F. de Coulange, *op. cit.* p.37).

⁹ Th. Mommsen, *Istoria romană*, vol.I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p.116.

¹⁰ În viziunea taoistă a mântuirii, acela care realizează în sine ritmurile naturii și ale ciclurilor cosmice trăiește reînnoindu-se în permanență. Textele cele mai vechi vorbesc despre “hrănirea principiului vital” care constă în urmarea unui mod de viață pur, caracterizat prin detașare, calm, concentrare și prin îngrijirea forțelor vitale (suflul și esența seminală), evitând să le exploateze peste măsură. Practicile alchimiei încercau prepararea unei “pilule de viață lungă” care ar fi putut dărui trupului nemurirea (G. Filoramo, M. Massenzio, M. Ravieri, *Manual de istorie a religiilor*, Editura Humanitas, București, 2003, p.367, p.368).

¹¹ L. Cocora, B. Ioan, V. Astărăstoae, *op. cit.*, p.14; a se vedea de asemenea, B. Ioan, V. Astărăstoae, *Atitudinea față de moarte, eutanasiu și suicid asistat medical – o perspectivă românească*, în *Revista română de bioetică*, vol.3, nr.3/2005, p.9-10.

Tot atât de bizar și de straniu, uneori un mort era tratat ca un subiect de drept. Astfel, în Evul Mediu Inchiziția pornea procese penale împotriva cadavrelor; le exhuma, le aducea înaintea instanței și pronunța împotriva lor pedepse postume, inclusiv confiscarea bunurilor care înaintea decesului constituiau patrimoniul defunctului¹².

Datele *tanologiei* (sociologia aplicată fenomenului morții) pun în evidență că începând cu sec. al XVI-lea are loc o laicizare a morții. O anumită mentalitate primitivă legată de existența fantomelor continuă să existe, numai că această laicizare a lărgit prăpastia dintre viața pe pământ și viața viitoare (admițând prin ipoteză că ea există). Gândirea creștină, ortodox iudaică, islamică și hindusă sub influența filozofiei platoniene admit că moartea nu înseamnă încetarea vieții conștiente; *self*-ul conștient numit și *suflet* supraviețuiește într-o nouă formă. Soarta sufletului după moarte depinde de calitatea morală a vieții individului.

4. Momentul morții

Determinarea momentului morții a variat de-a lungul istoriei. Multă vreme s-a spus: oprirea inimii și a circulației sangvine este momentul morții; atunci omul este mort¹³. Dar datele medicale au pus în evidență că masajul cardiac permite readucerea la viață a bolnavilor a căror inimă era oprită. Apoi s-a observat că la anumiți bolnavi supraviețuirea anumitor organe (în special ansamblul inimă-plămâni) poate fi menținută prin dispozitive artificiale, chiar dacă alte organe esențiale vieții (sistemul nervos) ar fi deja moarte ireversibil.

Este de precizat că actualmente momentul morții (în majoritatea țărilor europene) este considerat acela când survine moartea cerebrală. Această constatare se va baza deci pe existența ireversibilității leziunilor incompatibile cu viața ale sistemului nervos central¹⁴. Potrivit art. 147 din Legea nr. 95/2006 privind reforma în domeniul

¹² E. Picard, *Le Droit Pur*, Flammarion, Paris, 1920, p.66.

¹³ În Japonia, *shintoismul* consideră moartea ca un proces care are loc într-un timp îndelungat (minim 2 ani), perioadă în care defunctul continuă să facă parte din societate. De aceea în Japonia transplantul nu este permis decât cu donatori vii (V. Astărăstoae, Al.B. Triff, *op. cit.*, p.167).

¹⁴ *Inseminarea artificială post mortem*. Un bărbat, știindu-se amenințat de o sterilitate apropiată, a făcut un depozit al spermei sale. După aceasta el se căsătorește și apoi moare. Văduva sa cere laboratorului depozitar predarea spermei în scopul inseminării. Refuzându-i-se acest lucru, ea sesizează instanța care ordonă ca acest depozit să-i fie restituit (Trib. Creteil, 1 august 1984). Deși inseminarea a avut loc, nu s-a putut pune problema filiației.

Din acest caz au ieșit – în doctrina franceză – propuneri de legiferare, în sensul ca inseminarea *post mortem* cu sperma soțului decedat să fie admisă, dar limitată într-un anumit termen. Obiecțiile nu au lipsit: perturbarea succesiunilor deja deschise și lichidate, adusă de un astfel de copil; interesul copilului de a nu se naște fără tată; interesul societății de a nu încuraja înmulțirea semi-orfelinilor; imoralitatea operațiunii și a combinației. S-a mai argumentat că, și în cazul în care această operațiune nu ar avea nimic imoral, ea trebuie să fie considerată ilicită. Ea ar fi astfel, deoarece este o acțiune de imortalitate, în dazacord cu condiția de muritor care este de ordine publică pentru că ea este o necesitate națională. La toate acestea, pe rând, s-a răspuns: există filiații care se descoperă mai mult sau mai puțin târziu după moartea autorului; statul ar trebui să ia măsuri pentru a

sănătății (Titlul VI), în prelevarea de organe, țesuturi și celule de la un donator decedat se distinge între:

- *donator decedat fără activitate cardiacă*, fiind persoana la care s-a constatat oprirea cardio-respiratorie iresuscitabilă și irevocabilă confirmată în spital de doi medici primari și,

- *donator decedat cu activitate cardiacă*, acesta fiind persoana la care s-a constatat încetarea ireversibilă a tuturor funcțiilor creierului, conform protocolului de declarare a morții cerebrale. Această din urmă moarte ne poate îngrijora deoarece deschide posibilitatea “recoltării” premature de organe, țesuturi și celule. De altă parte, ar putea exista tentația ca moartea cerebrală să fie menținută artificial pentru prelevări de organe și țesuturi¹⁵.

În doctrina medicală de specialitate se distinge între moartea cerebrală, moartea clinică, moartea biologică (reală) și moartea aparentă. Aceasta din urmă denumită și *letargie* sau *catalepsie* se caracterizează prin reducerea la minim a funcțiilor vitale, anestezie și comă. Zgomotele cardiace sunt slabe, pulsul imperceptibil, respirația nu poate fi percepută¹⁶. Această stare poate opera în caz de înec, electrocutare, intoxicare cu CO, medicamente SNC, epilepsie, comă alcoolică sau narcotică etc.

De altă parte, din punct de vedere creștin, moartea are două accepțiuni: a) îndepărtarea omului de Dumnezeu prin păcat, moarte care poate fi temporară sau veșnică; b) moartea fizică, caracterizată prin despărțirea sufletului de trup¹⁷.

Eutanasia (moartea clinic asistată). – În fapt ea este oucidere, în ciuda acceptării exprese a victimei (eutanasiu activă). Unele legislații prevăd eutanasiu dar numai pentru animale. Mai mult ca oricând astăzi sunt tot mai mulți cei care cer dezincriminarea ei în favoarea unei eutanasiu numită *de compasiune* (omor prin compasiune – *mercy Killing*); tot mai multe voci cer valabilitatea unui act (testament

preveni nașterile din afara căsătoriei; văduva ar putea avea un sentiment pur etc. Această dispută a fost curmată prin Legea nr.94-653/1994 care a statuat: consimțământul dat pentru inseminare este lipsit de efect (caduc) dacă a intervenit decesul.

¹⁵ Pentru prelevarea de organe, țesuturi și celule sub imperiul vechii legi (Legea nr.2/1998), a se vedea, O. Ungureanu, *Reflecții privind protecția corpului uman*, în *P.R.*, Culegere de studii, *In onorem Ion Deleanu*, Supliment, 2004, p.45-46.

¹⁶ Un caz celebru de moarte aparentă a fost acela al lui Petrarca care, după o moarte aparentă de 20 de ore și-a revenit și a mai trăit încă 30 de ani. Dostoievski și-a exprimat dorința de a nu fi considerat decedat atunci când intră într-o stare de letargie (L. Cocora, B. Ioan, V. Astărăstoae, *op. cit.*, p. 42). Un personaj al lui A. Huxley spunea că e recomandabil să treci în testament: „nu mă îngropați până nu mi-ați atins tălpile cu un fier înroșit” (*idem*, *Geniul și zeița*, 1975, p.30). Astăzi această precauție este luată de telefonul mobil; tot mai multe persoane doresc să fie înhumate cu telefonul mobil. Motivația acestei dorințe testamentare: în caz de moarte aparentă ai posibilitatea de a suna “sus” și astfel de a te salva (*sic*).

¹⁷ Pentru o clasificare a morții în moarte biologică (distrucția celulelor corpului uman), moarte fizică (creșterea entropiei), moarte spirituală (pedeapsa divină pentru păcatele comise) și moarte socială (născută din izolarea și marginalizarea individului), a se vedea, S.C. Oană, *Aspecte etice legate de perioada de sfârșit a vieții și de deces*, în *Revista română de bioetică*, vol.2, nr.2/2004, p.97.

asupra vieții) prin care individul își exprimă voința ca viața sa să nu fie prelungită în mod artificial în caz de maladie incurabilă¹⁸. Ar fi vorba așadar de așa numita *eutanasiie pasivă* prin care medicul ar fi exonerat de orice răspundere pentru absența sa terapeutică. Sigur că dacă un asemenea testament al morții ar fi permis, el ar fi oricând revocabil.

Desigur, trebuie să distingem între a pune capăt unui tratament de natură a salva viața sau de a o prelungi (survenind astfel moartea) și a îndeplini pur și simplu un act fără justificare medicală numai cu scopul de a pune capăt vieții altei persoane.

Pare totuși rezonabil ca o persoană să poată refuza un tratament de natură a-i prelungi viața dacă acest refuz a fost dat cu discernământ și în cunoștință de cauză. De aceea eutanasiia voluntară este îngăduită în țări ca Germania, Elveția, Finlanda, Belgia, Olanda. *Voluntary Euthanasia Society* (înființată în 1935) susține – pe această linie – că oamenii trebuie să aibă posibilitatea de a muri în demnitate, că este intolerabilă forțarea unei persoane bolnave incurabil să moară în condițiile unei agonii lungi și dureroase, în disprețul dorinței sale de a-și pune capăt zilelor¹⁹.

Cealaltă variantă (prin intervenția directă a unui terț), oricât de dramatice și zguduitoare ar fi situațiile, nu poate fi acceptată. Ea a fost respinsă recent și de Curtea Europeană a Drepturilor Omului care a conchis că prin Convenția europeană a drepturilor omului nu se apără sinuciderea asistată sau eutanasiia. Neexistând un *drept de a muri* statul nu este obligat să asigure un cadru legal de natură a permite unei persoane aflate în neputință de a se sinucide, să o facă recurgând la ajutor exterior²⁰. Nu trebuie uitat nici faptul că legalizarea eutanasiiei ar putea să creeze mari neliniști în rândul celor care zac la pat (există bolnavi incurabili care nu mai vor să trăiască dar există și bolnavi incurabili care vor să trăiască). Decalogul spune: „Să nu ucizi!”

¹⁸ A. Einstein spunea: “Mă voi duce când va fi să mă duc. Mi se pare de prost gust să-ți prelungesci artificial viața. Mi-am trăit traiul; e vremea să plec. O voi face cu eleganță” (Albert Einstein, *Cuvinte memorabile*, Editura Humanitas, București, 2005, p.85).

¹⁹ Punând la bază ideea unei morți demne Platon, Aristotel, Thomas Morus, Voltaire au susținut eutanasiia (C. Jugastru, *Eutanasiia – de lege lata, de lege ferenda*, în *A.U.L.B.*, nr. 1-2/2002, p. 31-42). De dată mai recentă este cunoscut *cazul Sigmund Freud*. Celebrul psihiatru, întemeietorul psihanalizei, aflat la vârsta de 81 de ani, suferind de o boală care a necesitat 20 de intervenții chirurgicale și care îi cauza dureri intratabile, i-a cerut prietenului său, medic, curmarea acestora. După ani de discuții, la cererea expresă a suferindului, acesta i-a administrat o injecție letală cu morfină.

²⁰ A se vedea cauza *Pretty contra Marea Britanie*, în C. Bîrsan, *Problema eutanasiiei pe rolul Curții de la Strasbourg*, soluționată de Curte prin hotărârea din 29 aprilie 2002: recunoaște Convenția existența unui „drept de a muri”?, în *P.R.*, nr.4/2002, Partea a VI-a, p.174-193.

La soluționarea acestei cauze Camera Lorzilor (instanța supremă de jurisdicție) a avut în vedere și un precedent judiciar canadian cu privire la pretinsa încălcare a dreptului la viața privată: reclamanta era puternic handicapată din cauza unei boli devastatoare și incurabile. De aceea, a cerut instanțelor să autorizeze un medic care să-i pună la dispoziție un dispozitiv tehnic pe care acționându-l cu mâna sa, dar cu ajutorul medicului, să ajungă să-și pună capăt zilelor când va dori. Ea susținea că i se face o discriminare; că din moment ce legea canadiană nu incriminează sinuciderea, se ajunge la a i se refuza dreptul unei persoane de a-și lua viața numai pentru că este incapabilă să o facă singură (C. Bîrsan, *op. cit.*, p.179).

De ultimă oră în Franța prin Legea nr. 2005-370 din 22 apr. 2005 privind drepturile bolnavilor s-a consacrat *un drept la moarte* (s.n.) prin absența îngrijirilor medicale a muribunzilor care se află la sfârșitul vieții; este o formă de eutanasi pasivă. Noua lege în art. 4 dispune că medicul este obligat să respecte refuzul îngrijirilor medicale exprimat de pacient; medicul va trebui să asigure „ocrotirea demnității muribundului” și „calitatea sfârșitului vieții sale”²¹.

*Suicidul*²². – Anumite împrejurări dramatice din viața omului pot să-i determine pe unii să săvârșească actul sinucigaș²³. Dar oare putem fi noi siguri că moartea înseamnă încetarea tuturor frământărilor sau durerilor? Unele concepte religioase susțin că moartea este doar “un rit de trecere” de aceeași valoare cu nașterea. Apoi, “să te sinucizi înseamnă să capitulezi în fața încercărilor, sau să dobândești suprema stăpânire de sine, cea a omului asupra propriei sale vieți?” (Raymond Aron). Kirilov din *Demonii* lui Dostoievski era absorbit de filozofia sinuciderii pe care o considera ca o manifestare supremă a libertății. A. Camus în *Mitul lui Sisif* spune că există o singură problemă filozofică importantă cu adevărat : sinuciderea ; să socotești dacă viața merită sau nu să fie trăită înseamnă să răspunzi la întrebarea fundamentală a filozofiei.

Statisticile demonstrează dimensiunea acestui fenomen (predilect pentru sociologi)²⁴. Oricât de ciudat ar părea pentru unii, căsătoria are reputația de a te apăra de această tentație. În trecut actul suicidului sau tentativa sa erau incriminate (există deci un fel de „obligație de a-ți purta crucea”). Astăzi, pe bună dreptate, ea este dezincriminată deoarece dacă actul este consumat niciodată autorul nu poate

²¹ Pentru detalii, D. Bailleul, *Le droit de mourir au nom de la dignité humaine. À propos de la loi relatif aux droits des malades et à la fin de la vie*, în *La semaine juridique*, nr.28/8 iun. 2005, p.1055-1058.

²² *Etimologie*: derivă de la *sui* (de sine) și *caedes* (omor).

²³ Doamna de Stael, o intelectuală de elită a saloanelor pariziene, în tinerețe a fost atrasă de ideea suicidului din dragoste pe care îl aproba; ea distingea pe lângă acesta suicidul filozofului pesimist și al criminalului pocăit. Mai târziu, prin trecerea anilor, a renunțat la această concepție (G. Minois, *Istoria sinuciderii. Societatea occidentală în fața morții voluntare*, Editura Humanitas, București, 2001, p.290)

²⁴ E. Durkheim arăta: „Dacă viața are valoare pentru om, are fiindcă omul este o ființă vie și fiindcă este în natura viului de a trăi. Dacă grâul are valoare, are fiindcă el servește alimentației și întreține viața. Dacă justiția este o virtute, este pentru că ea respectă necesitățile vitale; omucidul este o crimă pentru motivul opus”, în *Filozofie contemporană*, Editura Garamont, București, p.58. În tinerețea sa, H. de Montherland – numit și cavalerul literelor franceze – scria: „Ceea ce caracterizează toate gândurile despre moarte e că nu există niciodată, în ele, gândire adevărată ... Nu este decât o imortalitate care merită dorită: aceea a vieții”. Se pare că această imortalitate nu l-a ocrotit nici împotriva bătrâneții, nici împotriva bolii, nici împotriva neliniștii. La vârsta de 75 de ani și-a pregătit sfârșitul cu un pistol și o fiolă de ceanură, aceasta din urmă pentru ca chirurgii să nu-l readucă la o supraviețuire mai jalnică dacă mâna îi va fi tremurat. Pistolul, fiindcă efectul glonțului este și mai rapid decât al otrăvii, evitând spasme poate știrbitoare demnității și inestetic degradante.

Pentru alte detalii, a se vedea, G. Minois, *op. cit.*, p.291 și urm.